

Monika Olczak-Kardas

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce, Polska

monika.olczak-karads@ujk.edu.pl

 0000-0001-7580-7712

Biblioteka Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w dwudziestoleciu międzywojennym

Library of the Trade Union of Book Industry Workers in the interwar period

Abstract: The library of the Trade Union of Book Industry Workers (ZZPK) began with the collections of the Provident and Aid Fund of Warsaw Book Assistants, created in 1906 and donated to ZZPK in 1919. The aim of the paper is to present the ZZPK's initiative thanks to which the Union's members had their own library offering self-directed learning and professional development resources. The paper discusses the history of library origin, funding rules, legal documents – regulations, contracts, collections, librarians and work organisation, as well as collection sharing and reading. The primary source of information on the library was the Union's newspaper 'Księgarz' published in the years 1919–1927 and 1936–1939. The Union's statutes and Archive documents of the Association of Polish Booksellers have also been used to prepare the paper. The author have applied the source analysis method and literary criticism for the material compilation and development.

Keywords: the Trade Union of Book Industry Workers (ZZPK) – bookselling – “Księgarz” – Poland – 1918–1939 – union library

Słowa kluczowe: Związek Zawodowy Pracowników Księgarskich – księgarstwo – „Księgarz” – Polska – 1918–1939 – biblioteka związkowa

Wprowadzenie

Zmiany w technologii i organizacji w poszczególnych dziedzinach i gałęziach przemysłu, rzemiosła oraz handlu, które miały miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce, spowodowały konieczność uzupełniania i uaktualniania wiedzy wyniesionej ze szkoły oraz tej wynikającej z dotychczasowej praktyki zawodowej. Wiązała się z tym ważna rola bibliotek fachowych, które Krystyna Remerowa podzieliła na dwa typy – przeznaczone dla specjalistów, mające charakter naukowy oraz dla robotników. Te drugie funkcjonowały przy zakładach pracy lub związkach zawodowych i miały za zadanie zapewnić doksztalcającym się pracownikom m.in. dostęp do wydawnictw poradnikowych. Tworzeniem takich bibliotek zajmowały się głównie związki zawodowe i stowarzyszenia. K. Remerowa pisała o „mnożeniu się” tego typu placówek, a charakteryzując strukturę zbiorów, zwróciła uwagę, że łączono w nich piśmiennictwo fachowe z beletrystyką, ponieważ intencją założycieli „[...] było dostarczenie pracownikom lektury służącej nie tylko rozwojowi wiedzy fachowej, ale i ogólnej kultury”¹.

W 1935 r. Instytut Oświaty Pracowniczej (dalej: IOP) przy pomocy Poradni Bibliotecznej Związku Bibliotekarzy Polskich (dalej: ZBP), przygotował i rozesłał ankietę do związków zawodowych pracowników umysłowych, która dotyczyła funkcjonowania bibliotek związkowych. Mimo iż nadesłano stosunkowo niewiele odpowiedzi², opracowujący wyniki starali się wyciągnąć wnioski co do kondycji tego typu bibliotek. Jednym z ważniejszych było potwierdzenie potrzeby ich istnienia. Wynikało to z liczby czytelników, która średnio wynosiła 33% członków danego związku (oddziału), a w 25 placówkach stanowiła nawet 100%. Wykazano również znaczne wykorzystywanie księgozbiorów. Dodatkowym atutem było umożliwienie korzystania z biblioteki osobom spoza związku, co wzmacniało społeczne oddziaływanie tych książnic. Do atutów zaliczono także m.in.: łatwą dostępność (bliskość miejsca pracy) i dostosowanie zasad udostępniania do organizacji pracy członków danego związku zawodowego; w większości przypadków brak dodatkowych kosztów korzystania ze zbiorów (tylko składki członkowskie związku); dobór książek – celowy i odpowiadający potrzebom członków, którzy mogli mieć wpływ na politykę gromadzenia oraz koleżeńską atmosferę korzystania z biblioteki³. Zwrócono także uwagę na niedostatki ankietowanych bibliotek, które były widoczne

1 K. Remerowa, *Książka w Warszawie 1918–1939*, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, z. 2, Warszawa 1970, s. 218–219.

2 Było to 78 ankiet, ale niestety w opracowaniu nie podano, ile ich rozesłano. Zob. *Biblioteki związków zawodowych pracowników umysłowych w świetle ankiety IOP*, Warszawa 1937.

3 Tamże, s. 10–12.

głównie w organizacji pracy bibliotekarskiej, m.in. brak katalogów, inwentarzy, rozdrobnienie bibliotek związkowych. Mimo to, po analizie uznano, że „W niektórych zrzeszeniach biblioteki stanowią już, w innych mogą i powinny stanowić – wobec wymienionych zalet – pierwszorzędne placówki oświatowe, podwaliny nie tylko życia kulturalnego, ale też i podstawę współpracy samokształceniowej pracowników umysłowych”⁴.

Stan badań, cel i metody

Biblioteki związków zawodowych okresu dwudziestolecia międzywojennego rzadko były tematem publikacji naukowych⁵. Najczęściej wspomniano o nich przy okazji omawiania ruchu związkowego lub opisywania ogólnej sytuacji bibliotek w Polsce w latach 1918–1939⁶. Na temat biblioteki Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich (dalej: ZZPK) nie powstały do tej pory żadne publikacje. Ogólne informacje o samym Związku można znaleźć w pracach poświęconych organizacjom księgarskim, autorstwa m.in. Bogdana Klukowskiego, czy Andrzeja Kłossowskiego⁷.

Artykuł ma na celu zaprezentowanie inicjatywy ZZPK, dotyczącej organizacji i prowadzenia własnej biblioteki związkowej, stanowiącej bazę do samokształcenia i doksztalcenia się członków. Zostanie przedstawiona: historia powstania biblioteki; zasady finansowania; dokumenty o charakterze prawnym – regulamin, umowy; zbiory; bibliotekarze i organizacja pracy oraz udostępnianie. Ze względu na brak materiałów, podstawowym źródłem do badania działalności Związku, był jego organ prasowy – „Księgarz”, ukazujący się w dwóch okresach – 1919–1927 oraz 1936–1939⁸, a także statut ZZPK. Artykuł

4 Tamże, s. 12.

5 Zob. m.in.: Z. Hryniewicz, *Działalność biblioteczna Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych w latach 1918–1939*, [w:] *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, t. 2, *Ludzie i organizacje (1882–1939)*, Warszawa 1984, s. 92–141; L. Szczegodzińska, *Z dziejów bibliotek związkowych*, „Kultura i Życie” 1976, nr 7/8, s. 7–9.

6 Zob. m.in.: *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. 2, 1918–1944, cz. 1, *Do 1929*, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1980; *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. 2, 1918–1944, cz. 2, 1929–1944, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1981; Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*, Warszawa 2007; K. Remerowa, *Książka w Warszawie.... Biblioteki związków zawodowych, działające w latach 50. XX w.* opisała Agnieszka Chamera-Nowak, zob. A. Chamera-Nowak, *Biblioteki związków zawodowych w latach 50. XX wieku*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2018, t. 12, s. 327–343.

7 B. Klukowski, *Księgarstwo i zawód księgarza w Polsce. Publikacja przygotowana z okazji stulecia powstania Związku Księgarzy Polskich*, Warszawa 2008; A. Kłossowski, *Tradycje polskich organizacji księgarskich*, Warszawa 1984.

8 Zob. M. Olczak-Kardas, „Księgarz”. *Adnotowana bibliografia zawartości. 1919–1927, 1936–1939*, Kielce 2024.

powstał na podstawie tekstów publikowanych na łamach „Księgarza”, które były poświęcone bibliotece lub zawierały jedynie wzmianki o niej (m.in. sprawozdania Zarządu ZZPK lub oddziałów Związku, opisy imprez związkowych). Większość informacji dotyczyła biblioteki zorganizowanej w warszawskiej siedzibie Związku (Oddziału Warszawskiego). Nieliczne wzmianki traktowały o bibliotekach (czytelnich) w poszczególnych oddziałach ZZPK w Katowicach, Poznaniu i Wilnie. Skorzystano również z dokumentów przechowywanych w Archiwum Stowarzyszenia Księgarzy Polskich w Warszawie. Zaczerpnięto z nich głównie informacje o charakterze biograficznym.

W celu zebrania i opracowania materiału posłużono się metodą analizy źródeł oraz analizy i krytyki piśmiennictwa.

Księgozbiory fachowe – inicjatywy środowiska księgarskiego

Zawód księgarza od zawsze związany był z potrzebą doksztalcenia i samokształcenia. Powodem była konieczność posiadania do wykonywania tej profesji zarówno umiejętności praktycznych, jak i wiedzy teoretycznej. Należy również podkreślić rozległość tematyczną wymaganej w tym zawodzie wiedzy i szeroki zakres kompetencji. W XIX w. Teodor Paprocki w swoim podręczniku księgarskim pisał, że „Nie ma prawie gałęzi wiedzy, która by księgarzowi do pewnego stopnia pożyteczną nie była”⁹. Zdanie to powtórzył w 1938 r. Stefan Rudniański w poradniku pt. *Samokształcenie pracownika księgarskiego*:

[...] żaden zawód nie wymaga tak wszechstronnego wykształcenia i przygotowania, co księgarstwo. Podczas gdy inne zawody, prócz chyba bibliotekarstwa, mają ściśle określony zakres działania i wiadomości, księgarz musi nieustannie bądź rozszerzać, bądź zmieniać swe pole działania, musi ciągle się kształcić w myśl słów „sztuka długa, krótkie życie”¹⁰.

Nie jest możliwe, aby osiąść tak rozległą wiedzę i nieustannie ją poszerzać bez korzystania z różnorodnych publikacji. S. Rudniański zajął się w swoim poradniku bardzo szczegółowo zagadnieniem samokształcenia pracownika księgarskiego, w tym między innymi sposobem doboru literatury, umiejętnością korzystania z książek i szybkiego czytania w wolnych chwilach¹¹.

9 Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich, na podstawie swojskich i obcych źródeł opracowany, pod red. T. Paprockiego, Warszawa 1896, s. 136.

10 S. Rudniański, *Samokształcenie pracownika księgarskiego. Organizacja czasu, umiejętność wyboru literatury, technika praktycznego zapoznania się z książką, propaganda książki*, Warszawa 1938, s. 9.

11 Szerzej o zawartości poradnika zob. M. Olczak-Kardas, *Wydawnictwa poradnikowe źródłem wiedzy zawodowej pracowników księgarskich w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Książka, biblioteka*,

Do braku czasu na czytanie, jako bariery obcowania z książką w środowisku księgarskim, nawiązał Stanisław Tarkowski w artykule opublikowanym na łamach „Księgarza” w 1939 r.¹² Zgadzając się z oczywistym stwierdzeniem, że „[...] księgarz, chcąc być dobrym księgarzem, musi dużo czytać”¹³, wskazywał na utrudnienia, jakie pracownik księgarski musiał przezwyciężyć. Jego zdaniem najpoważniejszą przeciwnością był brak czasu z uwagi na panujące wówczas problemy kadrowe i wielogodzinną pracę każdego dnia. O tym, jak ważna była to kwestia, świadczyć może fakt, że pojawił się nawet postulat ze strony związków zawodowych, o wprowadzenie tzw. angielskiej soboty, która umożliwiłaby księgarzowi spokojne zapoznanie się z literaturą bez „zarywania nocy” przed kolejnym dniem pracy. Innym problemem wykazany przez S. Tarkowskiego, był brak finansowych możliwości zakupu odpowiedniej literatury przez pracowników księgarskich. Stąd też pojawiały się w kręgach związkowych m.in. pomysły na stworzenie bibliotek i czytelní przy poszczególnych oddziałach ZZPK¹⁴.

Potrzebę tworzenia takich księgozbiorów widział także Związek Księgarzy Polskich (dalej: ZKP), który w 1928 r. informował o bibliotece zawodowej ZKP złożonej z dzieł fachowych w języku polskim, angielskim, francuskim i niemieckim. Biblioteka powstała częściowo z daru Ludwika Fiszera i była uzupełniana przez zakup. Związek próbował rozpropagować bibliotekę, sporządził spis zbiorów, który wysyłał na żądanie członków lub zarejestrowanych firm. Książki miały być wypożyczane bezpłatnie, a „W ogólnym interesie księgarstwa leży, by korzystanie z biblioteki przybrało jak największe rozmiary”¹⁵. Prowadzeniem i uporządkowaniem biblioteki ZKP zajmowała się Jadwiga Dąbrowska. W 1930 r. pojawiła się jednak informacja, że zainteresowanie korzystaniem ze zbiorów było minimalne¹⁶.

Na uwagę zasługują również działania podejmowane w firmach księgarskich, które poczuwały się do tworzenia dogodnych warunków rozwoju zawodowego dla swoich pracowników. Były to inicjatywy zarówno właścicieli, jak i pracowników. W „Książnicy-Atlas” powstało Stowarzyszenie Samopomocy Koleżeńskie Pracowników „Książnicy-Atlasu” – organizacja, która miała

informacja. *Między podziałami a wspólnotą*. 3, pod red. J. Dziennakowskiej i M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, s. 307–321.

12 S. Tarkowski, *Co powinien czytać pracownik księgarski? Nieporozumienie czy premedytacja?*, „Księgarz” 1939, nr 8/9, s. 127–129.

13 Tamże, s. 127.

14 Tamże, s. 128.

15 *Biblioteka Zawodowa Związku*, „Przegląd Księgarski” 1928, nr 43, s. 678.

16 *Sprawozdanie Zarządu Głównego ZKP z działalności Związku w r. 1929/30*, „Przegląd Księgarski” 1930, nr 24, s. 324.

udzielać kredytów swoim członkom na przystępnych warunkach oraz bezzwrotnych zapomóg na wypadek choroby i innych nieszczęśliwych wypadków. Przy Stowarzyszeniu 21 III 1925 r. zorganizowano czytelnię nowości dla członków, którzy dobrowolnie zgłosili chęć korzystania z niej. Z minimalnych miesięcznych składek kupowane były wartościowe nowości i udostępniane zrzeszonym w Stowarzyszeniu pracownikom. Książki, które zostały przeczytane przez wszystkich lub które nie były już wypożyczane, miały przechodzić na własność członków czytelni w drodze losowania. W 1925 r. informowano, że w obiegu znajdowało się 40 różnych egzemplarzy nowości. Założono, że z czasem każdy z członków czytelni będzie miał do dyspozycji własną biblioteczkę, a ponadto stale będzie mógł poznawać najnowszą twórczość literacką¹⁷.

Firma Gebethner i Wolff starała się o podniesienie fachowych kwalifikacji swoich pracowników nie tylko poprzez wysyłanie na kursy księgarskie i handlowe, ale także zorganizowanie do ich dyspozycji stale uaktualnianej biblioteczki fachowej. Bibliotekę uruchomiono i oddano do użytku pracowników 15 I 1936 r. Utworzono stowarzyszenie, które zajmowało się uporządkowaniem i prowadzeniem biblioteki, a także powołano jej zarząd. Biblioteka liczyła wówczas 3000 tomów. Ustalono wpisowe dla czytelników (50 gr), opłatę miesięczną (30 gr) oraz stałą kwotę na rzecz biblioteki, którą miała wpłacać firma Gebethner i Wolff (w wysokości opłat miesięcznych)¹⁸. W 1938 r. pisano o tej inicjatywie: „Oto przykład jak można i należy podnieść poziom fachowości swych pracowników, jeżeli pracodawca rozumie, że z posiadania fachowego personelu i dla niego płyną korzyści”¹⁹.

Związek Zawodowy Pracowników Księgarskich w Polsce i powstanie biblioteki związkowej

ZZPK w Polsce został powołany na zebraniu organizacyjnym w Warszawie 16 III 1918 r. pod nazwą Związek Polskich Pracowników Księgarskich. Statut zatwierdzono w lutym 1919 r., a pierwszym prezesem został Leon Zamecznik; kolejnymi byli: Edward Staniecki, Władysław Hartman, Piotr Hniedziewicz, Stanisław Tarkowski. Związek zrzeszał wszystkich pracowników księgarskich i inne osoby zatrudnione w księgarstwie, pracujące co najmniej rok. Jego głównym celem była obrona „materiałnych, moralnych i prawnych interesów pracowników księgarskich, zapewnienie swym członkom lepszych warunków pracy i ekonomicznego bytu, podniesienie poczucia godności osobistej,

17 *Pożyteczna działalność*, „Księgarz” 1925, nr 1, s. 26.

18 *Biblioteka pracowników firmy Gebethner i Wolff*, „Księgarz” 1936, nr 2, s. 26.

19 *Przykład godny naśladowania*, „Księgarz” 1938, nr 4, s. 67.

solidarności klasowej oraz podniesienie poziomu moralnego i umysłowego swych członków”²⁰. W okresie działania Związku zmieniała się jego nazwa: Powszechny Związek Zawodowy Pracowników Księgarskich Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Zawodowy Pracowników Księgarskich w Warszawie, Związek Zawodowy Pracowników Księgarskich w Polsce. Organem prasowym Związku był wspomniany już „Księgarz”²¹.

Zgodnie ze statutem, jednym z celów Związku było podniesienie wykształcenia zawodowego i ogólnego pracowników księgarskich. W związku z tym ZZPK organizował różnego rodzaju odczyty, kursy, pogadanki o charakterze zawodowym, naukowym i ogólnokształcącym. W statucie zauważona została także potrzeba zakładania bibliotek i czytelni. Kwestia ta pojawiła się po raz pierwszy w statucie z 1919 r., gdzie drogą do osiągnięcia celów związkowych było m.in. utrzymywanie we własnej siedzibie biblioteki oraz czytelni „książek i czasopism wyłącznie dla członków i ich rodzin”²², a każdy członek miał prawo do bezpłatnego korzystania²³. W statucie z 1922 r. zapisano jako jeden z celów: „[...] szerzenie oświaty zawodowej i ogólnej przez zakładanie bibliotek, czytelni, urządzanie wykładów, pogadań, wydawanie pism”²⁴. W wersji statutu z 1936 r. informację o bibliotece zamieszczono w punkcie dotyczącym zakresu działalności Związku, jako: „utrzymywanie księgozbiorów i czytelni w zakresie zawodowym i ogólnym, wydawanie własnego pisma zawodowego”²⁵. W 1919 r. powołano w strukturach Związku komisję naukowo-biblioteczną, która miała zająć się pracą kulturalno-oświatową²⁶.

Początków biblioteki ZZPK należy szukać w 1906 r., kiedy to na mocy uchwał ówczesnej Kasy Przewodności i Pomocy Warszawskich Pomocników Księgarskich (dalej: KPWP), podjętych 16 XII 1905 r. i 9 V 1906 r., powstała księżnica dla członków Kasy. Księgozbiór pochodził z gratisowych egzemplarzy przesyłanych nieregularnie przez księgarzy-wydawców. W 1908 r.

20 Statut Powszechnego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w Rzeczypospolitej Polskiej, „Księgarz” 1923, nr 2 (9), s. 35–36.

21 B. Klukowski, *Księgarstwo i zawód księgarza...*, s. 127–131; A. Kłossowski, *Tradycje polskich organizacji...*, s. 29–32; Statut Powszechnego Związku..., s. 35–37; Statut Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w Polsce, Warszawa 1936; M. Olczak-Kardas, „Księgarz”..., s. 7–19. Szerzej na temat Związku i „Księgarza” w monografii dotyczącej organu prasowego ZZPK – w przygotowaniu.

22 Statut Związku Polskich Pracowników Księgarskich, Warszawa 1919, s. 4, [online] https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/39878/edition/35197/content?format_id=2 [dostęp 24.03.2025].

23 Tamże, s. 9.

24 Statut Powszechnego Związku..., s. 36.

25 Statut Związku Zawodowego..., s. 5.

26 *Zamiary w Zarządzie Związku*, „Księgarz” 1919, nr 2, s. 14.

biblioteka liczyła 2581 tomów, korzystało z niej 70% członków Kasy, którzy we wspomnianym roku wypożyczyli 2330 książek. Pieczę nad biblioteką i często odwiedzaną czytelnią sprawowała powołana przez Zarząd Kasy trzyosobowa komisja biblioteczna, do której należeli: Wiktor Śmiałkowski, Władysław Franciszek Wołodkiewicz i Stanisław Blankard²⁷. Na XIX ogólnym rocznym zebraniu członków KPiPWPK, które odbyło się 26 IV 1919 r., przegłosowano wniosek Zarządu Kasy dotyczący ofiarowania istniejącego przy Kasie księgozbioru, Związkowi Polskich Pracowników Księgarskich²⁸. Pierwszą siedzibą omawianej księżnicy był lokal KPiPWPK przy ul. Złotej 30²⁹. Następnie została przeniesiona na ul. Krakowskie Przedmieście 38, do siedziby Oddziału Warszawskiego ZZPK i Stowarzyszenia Pracowników Księgarskich Sp. z o.o. (dalej: SPK)³⁰.

Finansowanie biblioteki

Podstawę finansową funkcjonowania biblioteki ZZPK stanowiły składki członkowskie, które jednak nie zabezpieczały w pełni potrzeb księżnicy związkowej. W znacznej mierze liczono na dary, czyli gratisowe przekazywanie książek i prasy przez księgarzy i wydawców, o co związkowcy stale zabiegali, prosząc „o bezpłatne przesyłanie jednego egzemplarza ciekawszej, bardziej wartościowej książki, bądź też o jednorazowe zasilenie nowo powstającej biblioteki ostatnimi nowościami nakładowymi”³¹. Na fundusz biblioteki składały się ponadto dary pieniężne od członków ZZPK i kwoty zbierane przy okazji urządzania imprez towarzyskich, takich jak zabawy taneczne. Pierwsze wzmianki o kłopotach finansowych związanych z prowadzeniem biblioteki można odnaleźć w 1923 r. Skarbnik Oddziału w Warszawie – Wiktor Śmiałkowski – złożył wówczas sprawozdanie kasowe, wykazujące znaczny deficyt spowodowany między innymi rachunkiem za oprawę książek do biblioteki³².

Ze względu na trudności finansowe Związek zmuszony był wprowadzić opłaty za korzystanie ze zbiorów i sukcesywnie je podnosić. Fundusze były

27 F.P., *Kilka słów o naszej bibliotece*, „Księgarz” 1922, nr 3(7), s. 5; A. Kłossowski, *Tradycje polskich organizacji...*, s. 17; B. Karkowski, *Początki działalności Kasy Przeworności i Pomocy Warszawskich Pomocników Księgarskich*, „Księgarz” 1974, nr 4, s. 57.

28 Zebranie członków Kasy PiPWPK, „Księgarz” 1919, nr 1, s. 10.

29 B. Karkowski, *Początki działalności Kasy ...*, s. 57.

30 Zebranie ogólne Oddziału Warszawskiego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich, „Księgarz” 1923, nr 2, s. 38; *Stowarzyszenie Pracowników Księgarskich, sp. z ogr. odp.*, „Księgarz” 1922, nr 1(5), s. 16–17.

31 S. Tarkowski, *Co powinien czytać pracownik...*, s. 128.

32 *Sprawozdanie z Ogólnego Dorocznego Zebrania Oddziału Warszawskiego PZZPr. Księg. odbytego w dn. 10 marca 1923*, „Księgarz” 1923, nr 3/4, s. 67.

potrzebne na zakup nowości, ponieważ wbrew wcześniejszym zapewnieniom, wydawcy nie wywiązywali się z obietnic dostarczania książek w darze. Poza tym istniała konieczność oddania do introligatora dzieł, które biblioteka posiadała w oprawie broszurowej. Zarząd nie miał również funduszy na wykupienie książek oddanych wcześniej do prac introligatorskich. Opłata za korzystanie miała wynosić 10 gr od jednego tomu miesięcznie i 100 000 Mk. zwrotnej kaucji³³. Stawki sukcesywnie podnoszono. W 1924 r. opłata miesięczna za korzystanie z biblioteki związkowej wynosiła 25 gr, a wpisowe 1 zł od tomu. Przyczyną podwyżek były wysokie koszty prac introligatorskich i stosunkowo duża liczba zniszczonych książek, wymuszająca konieczność nowych zakupów³⁴. Na posiedzeniu Zarządu Głównego 31 III 1925 r. podniesiono kaucję za wypożyczenie książek z biblioteki związkowej do 2 zł od jednego tomu³⁵. Od momentu wprowadzenia opłat, tj. od listopada 1923 r. do kwietnia 1925 r., budżet biblioteki powiększył się dzięki temu o 231,50 zł (180 280 000 Mk.)³⁶.

Jak już wspomniano w finansowaniu działalności biblioteki swój udział miały także darowizny. W 1924 r. „Księgarz” donosił o inicjatywie jednej z pracownic księgarskich, dotyczącej wpłacania na bibliotekę związkową sum pochodzących ze składek na prezenty imieninowe³⁷. Pomysł przyjął się, o czym świadczy informacja z 1925 r. dotycząca anonimowej ofiary na rzecz czyteln. Były to kwoty w wysokości po 5 zł, wpłacone z okazji imienin księgarzy – Henryka Poddębskiego i Marii Wiszowatej³⁸. Innym ze sposobów zdobywania środków na działalność związkową była organizacja zabaw tanecznych. Jedną z nich odbyła się w Oddziale Warszawskim Związku 20 I 1923 r., w salach kawiarni „Warszawianka” i, jak donosił „Księgarz”, oprócz miło spędzonego czasu udało się zebrać pieniądze m.in. na bibliotekę związkową³⁹.

Mimo starań i podejmowania różnych prób zdobycia funduszy oraz pozyskiwania darmowych publikacji, w styczniu 1927 r. informowano o trudnej sytuacji biblioteki związkowej. Spadła liczba czytelników, zrezygnowano z zakupów i usług introligatorskich. Nie było także chętnych do pracy w bibliotece, a ponadto zalegano z opłatą za lokal dla SPK. Zarząd Związku musiał podjąć

33 *Biblioteka Związku*, „Księgarz” 1923, nr 5–12, s. 29. Dla porównania podano opłaty w innych instytucjach: Czytelnie Towarzystwa Dobroczynności pobierały 100 000 Mk. od tomu, a prywatne dochodowe od 200 000 do 400 000 Mk. od tomu i 600 000 Mk. kaucji.

34 *Opłata biblioteczna*, „Księgarz” 1924, nr 2, s. 30. Zarząd podawał, że nie są to duże kwoty w stosunku do prywatnych czyteln, w których wpisowe wynosiło 5 zł, a opłata miesięczna przeciętnie 1 zł.

35 *Ważniejsze uchwały Zarządu Związku*, „Księgarz” 1925, nr 1, s. 25.

36 *Z działalności naszej biblioteki Związkowej*, „Księgarz” 1925, nr 1, s. 28.

37 *Ofiary*, „Księgarz” 1924, nr 1, s. 22.

38 *Ofiarność kolegów*, „Księgarz” 1925, nr 4, s. 24.

39 *Zabawa księgarska*, „Księgarz” 1923, nr 1, s. 12.

decyzję o likwidacji lub wykorzystaniu biblioteki w inny sposób. Wyjściem okazało się wydzierżawienie jej SPK. W przypadku tej Spółki, Zarząd miał pewność zachowania biblioteki do dyspozycji pracowników księgarskich i należytego dbania o księgozbiór⁴⁰.

Bibliotekę oddano w dzierżawę na trzy lata i SPK nie miało prawa nikomu jej odstąpić. Każda ze stron mogła wypowiedzieć dzierżawę na trzy miesiące przed upływem wygaśnięcia umowy, w innym przypadku umowa miała być automatycznie przedłużona na kolejne 12 miesięcy. Czynsz za dzierżawę wynosił 20% dochodu netto od sum uzyskanych z eksploatacji biblioteki. Pierwsze dwa lata miały pokryć należną SPK, zaległą opłatę za użytkowanie przez ZZPK lokalu (za 1925 r. i do 1 VI 1926 r.). W trzecim roku czynsz miał być wpłacany do 15. każdego miesiąca na konto Związku. Członkowie ZZPK mieli prawo korzystać z biblioteki w dwa ustalone dni w tygodniu, płacąc połowę wyznaczonej dla zwykłych czytelników kwoty, zarówno za wypożyczony tom, jak i w przypadku kaucji. Przejęcie księżnicy nastąpiło po uprzednim sprawdzeniu stanu zbiorów z księgą inwentarzową, spisaniu protokołu braków i zużycia zbiorów oraz określeniu wartości biblioteki. SPK zobowiązało się do oddania biblioteki w takim samym stanie, co do liczby i zużycia zbiorów. Książki, które zostałyby zakupione przez SPK w trakcie dzierżawy miały pozostać własnością Stowarzyszenia, a nieoprawione, stanowiące własność Związku i te, które Związek uzyska lub dostanie w darze, miały być oprawione na koszt Związku i włączone do inwentarza czytelnia⁴¹.

W dostępnych źródłach brak informacji, jak długo biblioteka związkowa funkcjonowała w tej formie. Trudno wyciągnąć jednoznaczne wnioski z pojawiających się na ten temat wzmianek⁴².

40 *Wydzierżawienie biblioteki*, „Księgarz” 1927, nr 1(27), s. 27.

41 Tamże, s. 27–28.

42 W 1936 r. na łamach „Księgarza” reklamowano wypożyczalnię działającą przy SPK, zaopatrzoną we wszystkie ostatnie nowości. Można domniemywać, że był to księgozbiór biblioteki związkowej, ale w dostępnych materiałach brak potwierdzenia tego faktu. Zob. [Stowarzyszenie Pracowników Księgarskich, Warszawa], „Księgarz” 1936, nr 6/7, s. 92. Na tym etapie badań nie udało się ustalić, czy SPK posiadało swoją własną wypożyczalnię, stąd też nie można wykorzystać w niniejszym artykule, dostępnego w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie katalogu – *Katalog książek beletrystycznych z roku 1927 i 1928 znajdujących się w wypożyczalni przy Stowarzyszeniu Pracowników Księgarskich Sp. z o.o. w Warszawie*, Warszawa [1928]. W sprawozdaniu z Oddziału ZZPK w Warszawie za okres od 1 IV do 15 VIII 1939 r. informowano o zapoczątkowaniu prac nad założeniem biblioteki fachowej dla członków Oddziału. Zob. *Sprawozdanie Oddziału w Warszawie*, „Księgarz” 1939, nr 8/9, s. 140.

Bibliotekarze i organizacja pracy biblioteki

Biblioteką ZZPK bezinteresownie zajmowali się członkowie Związku. W dostępnych materiałach pojawiło się kilka nazwisk: Stanisław Chmielewski (1893–1941)⁴³, Alfred Woliński (1891–1983)⁴⁴, Z. Brzeziński, Feliks Pyzel (1897–1952)⁴⁵, K. Sopyła, Eugeniusz Machalski (1904–1974)⁴⁶, Józef Pieczyński (1903–1969)⁴⁷, Zygmunt Zimiński (zm. 1940)⁴⁸, Kazimierz Andrzejczak⁴⁹, L. Fryc⁵⁰. Mimo docenienia zaangażowania w pracy bibliotekarskiej ze strony Zarządu, o czym świadczą między innymi podziękowania opublikowane na łamach „Księgarza” w 1922 r.⁵¹, biblioteka zmagiała się z problemem braku osób chętnych do jej prowadzenia⁵².

Na tym etapie badań niewiele wiadomo o poszczególnych osobach i ich pracy bibliotekarskiej. S. Chmielewski był członkiem zarządu Związku i w 1920 r. zajął się uporządkowaniem biblioteki, która została wówczas zamknięta na dwa tygodnie, co pozwoliło S. Chmielewskiemu przy pomocy „kilku koleżanek i kolegów” sporządzić inwentarz i spis braków⁵³. Ze zdawkowych doniesień można wywnioskować, że biblioteka była wzorcowo prowadzona po objęciu kierownictwa przez A. Wolińskiego: „Dzięki niezmordowanej, pełnej poświęcenia, aczkolwiek bezinteresownej i nierozgłośnej pracy jej kierownika, doprowadzona została do stanu, który mógłby służyć za wzór tego rodzaju instytucjom”⁵⁴. Niestety nie udało się ustalić okresu, kiedy A. Woliński zaj-

43 H. Tadeusiewicz, I. Treichel, *Straty osobowe księgarstwa polskiego w latach 1939–1945*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 1993, nr 4, s. 14.

44 K. Dołoszyńska, *Alfred Woliński*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 3*, pod red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010, s. 301–302.

45 Archiwum Stowarzyszenia Księgarzy Polskich (Warszawa) (dalej: ASKP), b. sygn., Kartoteka Księgarzy, Feliks Pyzel (1897–1952), k. nlb.

46 M. Fuksiewicz, *Machalski Eugeniusz*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1986, s. 131.

47 M. Fuksiewicz, *Pieczyński Józef*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1986, s. 169.

48 H. Tadeusiewicz, I. Treichel, *Straty osobowe księgarstwa...*, s. 71. W innym źródle odnaleziono informację, że pracownikiem biblioteki był Walerian Zimiński. Zob. ASKP, b. sygn., Kartoteka Księgarzy, Walerian Zimiński, k. nlb.

49 ASKP, b. sygn., Kartoteka Księgarzy, Kazimierz Andrzejczak, k. nlb.

50 *Biblioteka*, „Księgarz” 1920, nr 3, s. 12; F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 5–8; *Z działalności naszej...*, s. 28.

51 Zob. F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 8. Zawiera podziękowania od Zarządu Oddziału Warszawskiego Związku dla wszystkich, którzy zajmowali się biblioteką bezinteresownie, a w szczególności dla F. Pyzela.

52 *Wydzierżawienie biblioteki...*, s. 27–28.

53 *Biblioteka...*, s. 12.

54 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 5.

mował się biblioteką ZZPK. Na pewno jego następcą był F. Pyzel, ponieważ przedstawia się go jako kontynuatora prac A. Wolińskiego.

Wobec pozostałych, znalezione informacje ograniczają się jedynie do podania nazwisk osób zajmujących się pracą w bibliotece i „wydawaniem” książek. Trudno dokładnie określić, w jakim okresie zajmowali się biblioteką. Pośrednio mogą na to wskazywać daty opublikowania ich nazwisk na łamach „Księgarza” w kontekście biblioteki: Z. Brzeziński, K. Sopyła – dane z listopada 1922 r.⁵⁵; E. Machalski, J. Pieczyński, Z. Zimiński, K. Andrzejczak, L. Fryc – dane z maja 1925 r.⁵⁶

Organizacja i poziom pracy w bibliotekach związkowych, związane z brakiem profesjonalnego przygotowania, stanowiły poważną wadę w ich funkcjonowaniu. Był to wówczas ogólny problem bibliotekarstwa oświatowego w Polsce. Podkreślał to także IOP w kontekście bibliotek związkowych pracowników umysłowych. Instytut w ramach akcji samokształcenia i dokształcania, podjął kilka inicjatyw w celu poprawienia tej sytuacji. Ściśle współpracując z Poradnią Biblioteczną ZBP stworzył wspomnianą już w niniejszym artykule ankietę, opublikował jej wyniki, zorganizował kurs korespondencyjny bibliotekarstwa, a także wyszedł z inicjatywą utworzenia przy IOP Centrali Informacyjnej dla Bibliotek Związków Pracowników Umysłowych⁵⁷. Wyniki przeprowadzonej w 1935 r. ankiety potwierdziły braki w organizacji prac bibliotekarskich. W kwestii posiadania katalogów, część bibliotek w ogóle nie udzieliła odpowiedzi, a pozostałe podawały następujące: katalogi alfabetyczne, kartkowe, zeszytowe, spisy książek według kolejności numerów, chronologiczne, inwentarzowe, katalogi według nazwisk autorów i skorowidze. Trzy biblioteki posiadały katalogi działowe⁵⁸.

Trudno odnieść się do poziomu prac bibliotekarskich prowadzonych w bibliotece ZZPK. Na pewno trzeba zwrócić uwagę na opracowanie księgi inwentarzowej natychmiast po przejściu biblioteki przez Związek, która w 1927 r. umożliwiła sprawdzenie stanu zbiorów⁵⁹. W 1922 r. informowano również, że biblioteka dysponowała ośmioma pisanymi ręcznie katalogami⁶⁰. O trosce o zbiory świadczy także posiadanie przez bibliotekę regulaminu udostępniania oraz oddawanie książek do intrologatora w celu ich zabezpieczenia przed zniszczeniem.

55 Tamże, s. 7.

56 *Z działalności naszej...*, s. 28.

57 *Biblioteki związków zawodowych...*, s. 3, 5, 14.

58 Tamże, s. 7.

59 *Wydzierżawienie biblioteki...*, s. 27–28.

60 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 7.

Można domniemywać, że osoby prowadzące Bibliotekę posiłkowały się dostępnymi w okresie dwudziestolecia międzywojennego poradnikami dotyczącymi prowadzenia prac bibliotekarskich. W przypadku pracowników księgarskich było to łatwiejsze, zważywszy na dostęp do wszelkiego rodzaju publikacji i stałe obcowanie ze słowem drukowanym.

Zbiory

Zbiory bibliotek związkowych były bardzo zróżnicowane. Zależało to m.in. od wielkości danego związku – liczby członków, jego struktury – liczby oddziałów oraz sytuacji finansowej. Przykładowo w bibliotekach związków zawodowych, funkcjonujących na terenie Warszawy, stan zbiorów bibliotecznych na dzień 31 XII 1929 r. wynosił od 915 do 23 491 tomów (ogółem 37 613, średnio 6268 w jednej bibliotece). W odniesieniu do liczby tomów przypadających na jednego czytelnika wartości wahały się – od 6,5 do 28,3⁶¹. Dla porównania, liczba tomów w ankietowanych bibliotekach związków zawodowych pracowników umysłowych (wyliczenia dla 71 placówek – stan na koniec 1934 r.) wynosiła 39 168 tomów (średnio 551,7 na jedną placówkę)⁶². Natomiast liczba tomów na jednego czytelnika to wartości w przedziale od 4,9 do 28,3.

W przypadku biblioteki ZZPK zachowały się jedynie wrywkowe dane dotyczące zbiorów. Trudno na ich podstawie dokonać jednoznacznych wyliczeń i porównań, tym bardziej, że sposób podawania stanu księgozbioru, nie był ujednolicony, a brak innych źródeł uniemożliwia weryfikację danych. W momencie przejścia przez ZZPK biblioteki od Kasy w 1919 r., zbiory liczyły 4853 dzieła, o wartości 12 272,87 Mk.⁶³ W 1922 r. było to 5555 dzieł z różnych dziedzin

61 Szczegółowo przedstawiało się to następująco: Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych – 23 491 (6,5 na czytelnika); Związek Zawodowy Pracowników Handlowych, Przemysłowych i Biurowych m.st. Warszawy – 7522 (20,9 na czytelnika); Związek Zawodowy Pracowników Bankowych 2828 (28,3 na czytelnika); Związek Zawodowy Drukarzy i Pokrewnych Zawodów 2329 (9,1 na czytelnika); Związek Zawodowy Dozorców Domowych i Służby Domowej 1000 (13,7 na czytelnika); Związek Zawodowy Robotników Drukarskich w Polsce 3356 (4,9 na czytelnika); Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Mięsnego 915 (11,4 na czytelnika). Zob. *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne*, Warszawa 1932, s. 3–6.

62 Szczegółowo przedstawiało się to następująco: jedna biblioteka – do dziesięciu tomów; dziesięć bibliotek – od 11 do 50 tomów; pięć bibliotek – od 51 do 100 tomów; 28 bibliotek – od 101 do 500 tomów; 12 bibliotek – od 501 do 1000 tomów; 14 bibliotek – od 1001 do 2500 tomów; jedna – ponad 2500 tomów; siedem – brak danych. Zob. *Biblioteki związków zawodowych...*, s. 8.

63 *Zebranie członków Kasy...*, s. 10; *Kasa Przeworności i Pomocy Warszawskich Pomocników Księg.*, „Przegląd Księgarski” 1918/1919, nr 8, s. 202. A. Kłossowski podaje liczbę 4583 woluminów, zob. A. Kłossowski, *Tradycje polskich organizacji...*, s. 17. Edward Chwalewik przedstawił następujące dane dotyczące księgozbioru biblioteki: w 1919 r. – 4853 tomy, a w 1927 r. – 5750 tomów. Zob. E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszło-*

wiedzy, w 6291 tomach (30,2 na czytelnika)⁶⁴. Dane z maja 1925 r. wskazywały, że ostatni wprowadzony tom był opatrzony numerem 5608 (27,1 na czytelnika). Należy jednak zwrócić uwagę, że kilkadziesiąt tomów zaginęło, zatem nie była to rzeczywista liczba księgozbioru posiadanego wówczas przez Związek⁶⁵. W kwietniu 1926 r. informowano, że zbiory biblioteki powiększyły się o świeżą partię nowości 100 egzemplarzy i wynosiły ogółem 5760⁶⁶. Księgozbiór biblioteki wzrastał dzięki otrzymywanym darom od księgarzy i firm wydawniczych.

Jak już wspomniano, ze względu na trudną sytuację finansową, biblioteka powiększała swój księgozbiór głównie dzięki darom. Nie były one jednak systematyczne, a w dostarczaniu nowości pojawiały się opóźnienia, wynikające z „lekceważenia swoich obowiązków przez osoby, które w poszczególnych firmach zajmowały się tą sprawą”. Świadczą o tym uwagi prowadzących bibliotekę, którzy w 1922 r. musieli przypomnieć o zobowiązaniach takim firmom, jak: M. Arct, Gebethner i Wolff, „Ignis”. Zupełnie inaczej przebiegała współpraca z chętnie ofiarującymi swoje nowości firmami: Trzaska, Evert i Michalski; „Lektor”; Księgarnia Wojskowa; „Biblioteka Polska”; Ultima-Thule⁶⁷. Były także firmy, które w ogóle nie odpowiadały na prośby o dary do biblioteki związkowej, m.in. Towarzystwo Wydawnicze J. Mortkowicz oraz firma F. Hoesicka:

Na wszelkie prośby i przypomnienia pozostały one głuchymi. Wiadomo, że u F. Hoesicka (B-cia Steinberg) pracownik księgarski nie może otrzymać książki naukowej z rabatem 50%, jaki otrzymuje w szanujących się firmach, gdyż powiadają tam, że osoba, pracująca w księgarni, nie ma czasu czytać takich książek, albo, że jej to niepotrzebne. Panowie właściciele tych firm sądzą zapewne, że biblioteka tak samo nie jest potrzebna pracownikom⁶⁸.

Podobnie wyglądało to w 1925 r., o czym zawiadamiano na łamach „Księgarza”, ubolewając, że wydawcy zapomnieli o dawnych tradycjach księgarskich: „Niegdyś bez specjalnego zwracania się, pp. wydawcy, wszyscy bez wyjątku, przy rozsyłaniu gratisowych egz. swoich wydawnictw nigdy nie zapominali o nadsyłaniu tychże i naszej Bibliotece. Dziś tacy należą do wyjątków”⁶⁹. W ciągu roku sytuacja uległa nieco poprawie. W grudniu 1925 r. informowano, że niektóre firmy na nowo zaczęły nadsyłać swoje nowości wydawnicze do biblioteki. Podano przykłady: Gebethner i Wolff – 350 tomów; Perzyński,

ści. W ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone, t. 2, N–Ż, Warszawa 1927, s. 335.

64 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 5.

65 *Z działalności naszej...*, s. 27–28.

66 *Z naszej Biblioteki*, „Księgarz” 1926, nr 1(26), s. 39.

67 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 5–6.

68 Tamże, s. 6.

69 *Z działalności naszej...*, s. 28.

Niklewicz i Sp. – 30 tomów; Biblioteka Groszowa – 25 tomów⁷⁰. Niestety nadzieje Zarządu na poprawę sytuacji okazały się przedwczesne. W 1926 r. ponownie informowano, że firmy, które wcześniej przysyłały nowości, przestały to robić. Stale swoje wydawnictwa, po dwa egzemplarze każdej nowości, przesyłała firma Gebethner i Wolff, za co Zarząd Związku był niezwykle wdzięczny⁷¹.

Jeszcze trudniej o dane dotyczące struktury zbiorów biblioteki ZZPK. Informacje te są szczątkowe i trudno na ich podstawie dokonać ogólnej charakterystyki. Wspominano o chętnie wypożyczanych powieściach i książkach dla młodzieży, zarówno polskich, jak i zagranicznych autorów, a także o mniej popularnej poezji i książkach naukowych⁷². Edward Chwalewik opisując bibliotekę Związku w 1927 r. podał, że były to głównie dzieła beletrystyczne⁷³. Udało się odnaleźć tylko jeden wykaz książek nadesłanych do biblioteki Oddziału Warszawskiego Powszechnego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich, pochodzący z 1922 r. Wszystkie publikacje wydane zostały przez Instytut Wydawniczy „Renaissance” Erdtracht. Były to: Anatole France: *Sinobrody i jego siedem żon (Według autentycznych źródeł)*; Thomas Mann: *Śmierć w Wenecji*; Gustav Meyrink: *Biały Dominikanin*; Ignacy Nikorowicz: *Noc poślubna. Jeden akt*; Eugen Steinach: *Odmłodzenie przez eksperymentalne żywienie starzejącego się gruczołu płciowego*; Oskar Wilde: *Pleban i ministrant*⁷⁴.

Należyta ochronę księgozbioru przed zniszczeniem uniemożliwiały duże koszty prac introligatorskich. W efekcie książek w ogóle nie oprawiano lub poprzestawano na oprawie kartonowej, która po kilkakrotnym przeczytaniu często „rozlatuje się w strzępy”⁷⁵. W 1922 r. u introligatora znajdowało się 300 nowych dzieł, których biblioteka nie mogła wykupić z powodu braku funduszy⁷⁶.

Sytuacja biblioteki, jak już wspomniano, uległa pogorszeniu w 1927 r. Brak środków spowodował, że nie kupowano żadnych nowości, nie oddawano do oprawy książek otrzymanych w darze, a w związku z tym nie można ich było wypożyczać. Doprowadziło to do omówionej powyżej decyzji o oddaniu biblioteki w dzierżawę SPK⁷⁷.

70 *Nieco o naszej bibliotece Związkowej*, „Księgarz” 1925, nr 2, s. 27.

71 *Z naszej Biblioteki...*, s. 39.

72 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 7.

73 E. Chwalewik, *Zbiory polskie...*, s. 335.

74 *Do biblioteki Oddz. Warsz. PZZ Pr. Ks.*, „Księgarz” 1922, nr 3(7), s. 19. Nazwa wydawcy i szczegółowe dane dotyczące książek zostały ustalone na podstawie katalogów Biblioteki Narodowej.

75 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 6.

76 Tamże, s. 7.

77 *Wydzierżawienie biblioteki...*, s. 27.

Udostępnianie i czytelnictwo

Biblioteki związkowe przeznaczone były przede wszystkim dla członków danego związku. Część z nich jednak rozszerzała zasięg swoich usług na rodziny związkowców, pracowników innych zakładów pracy albo też na osoby zamieszkujące teren działania związku. W przypadku związków zawodowych pracowników umysłowych, ankieta z 1935 r. wykazała, że 57,1% ankietowanych bibliotek dostępnych było tylko dla członków, a 42,9% również dla innych osób⁷⁸.

Początkowo biblioteka ZZPK przeznaczona była tylko dla członków KPiPWPk. Za wszystkie przewinienia czytelnik odpowiadał swoim wkładem członkowskim, a wszelkie uszkodzenia lub koszty zagubienia książek pokrywano z funduszu składkowego członka Kasy. Należy jednak podkreślić, że pracownikom księgarskim, którzy znali wartość książki, nie trzeba było przypominać o przestrzeganiu regulaminu⁷⁹.

Po przejęciu biblioteki przez Oddział Warszawski PZZPK mogli z niej korzystać członkowie Związku, czyli potencjalnie wszyscy pracujący w księgarniach. W efekcie w dużej części czytelnikami były osoby bardzo luźno związane z księgarstwem, pracujące „przelotnie” w księgarni: „Ci rzadko posiadają ową miłość do książek, która nakazuje szanować je i ochraniać”⁸⁰. Duża liczba najpoczytniejszych książek zaginęła, a upomnienia nie pomagały. Biblioteka nie posiadała możliwości zmuszenia czytelnika do ich zwrotu lub zapłacenia równowartości zagubionej książki. Przykładowo w 1922 r. informowano o zaginięciu siedmiu tomów, które prawdopodobnie czytelnicy wypożyczyli i zapomnieli zwrócić⁸¹.

W listopadzie 1922 r. odnotowano 184 czytelników korzystających z biblioteki⁸². W maju 1925 r. było założonych 207 kont. Jednak co najmniej 1/3 z nich została wycofana, ponieważ prawdopodobnie były nieaktywne. Podać, że biblioteka miała około 40 stałych czytelników⁸³. W grudniu 1925 r. do biblioteki zapisanych było ponad 30 osób – członków Związku⁸⁴. W styczniu 1927 r. liczba czytelników wahała się między 20 a 30⁸⁵. Przeważali mężczyźni,

78 *Biblioteki związków zawodowych...*, s. 5. Ogółem było to 4705 czytelników – członków i osób spoza związków. Zob. tamże, s. 6.

79 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 6.

80 Tamże.

81 Tamże, s. 6–7.

82 Tamże, s. 7.

83 *Z działalności naszej...*, s. 27.

84 *Nieco o naszej...*, s. 27.

85 *Wydzierżawienie biblioteki...*, s. 27.

kobiety stanowiły zaledwie 1/3. W dniach, kiedy wypożyczano książki średnio obsługiwano 20 czytelników⁸⁶. Jedyne dane dotyczące wypożyczeń pochodzą z 1924 r., w którym wypożyczono około 5000 tomów.

Jak już wspomniano w bibliotece obowiązywał regulamin, w którym określono zasady zapisu oraz korzystania ze zbiorów – liczbę i czas wypożyczenia w zależności od typu książki. Przewidziano również konsekwencje za przetrzymanie, zniszczenie lub zagubienie książki. W dostępnych materiałach udało się odnaleźć jedynie fragment regulaminu, pochodzący z 1922 r.:

- 1) Dowodem dla przyjęcia do biblioteki służy kwit za opłacenie składki członkowskiej Oddz. Warsz. PZZ Pr. Ks.
- 2) Każdy czytelnik ma prawo do wypożyczenia trzech tomów.
- 3) Książki naukowe wolno trzymać przez trzy miesiące, beletrystyczne – miesiąc.
- 4) Osobom, przetrzymującym książki, wydawanie tychże może być wstrzymane.
- 5) Zagubione i zniszczone książki odkupuje się na koszt danego czytelnika. Należność ściąga się przy pobieraniu składki miesięcznej⁸⁷.

F. Pyzel charakteryzując czytelnictwo w bibliotece ZZPK, napisał że wypożyczano głównie powieści i książki dla młodzieży. Nieliczni byli zainteresowani literaturą naukową, pomimo że biblioteka dysponowała znaczną liczbą dzieł naukowych, nie czytał ich prawie nikt. Podobnie było z poezją: „Poezji, jak wiadomo, pracownik księgarski unika, jak diabeł święconej wody”⁸⁸. Najpoczytniejsi polscy autorzy to: Stefan Żeromski, Bolesław Prus, Władysław Reymont, Henryk Sienkiewicz, Józef Ignacy Kraszewski, Waław Sieroszewski, Gabriela Zapolska, Maria Rodziewiczówna, Eliza Orzeszkowa, Paweł Staśko, Andrzej Strug, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Eugenia Żmijewska. Wśród obcych pisarzy popularnością cieszyli się: A. France, Claude Farrère, Karol May, Aleksander Dumas, Guy de Maupassant, Victor Hugo, Rabindranath Tagore, William Caine, Jack London. Oprócz wymienionych poczytni byli „ci wszyscy, którzy umieją bardziej przemówić do serca, niż do rozumu”⁸⁹. Czytelnicy byli najbardziej zainteresowani nowościami, którymi biblioteka dysponowała w niewielkich ilościach, ale liczyła na poprawę tej sytuacji, co miało wpłynąć na wzrost liczby czytelników⁹⁰.

Jako ciekawostkę można potraktować informacje o zachowaniach czytelników podczas lektury książek wypożyczonych z biblioteki związkowej. Analizując ślady pozostawione na książkach można było domniemywać, że: „[...]

86 *Z działalności naszej...*, s. 28.

87 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 7–8.

88 Tamże, s. 7.

89 Tamże.

90 Tamże; *Z działalności naszej...*, s. 27–28.

ta książka służyła do gaszenia świecy (zapewne przy czytaniu do poduszki); inną przykrywano gotujące się mleko; na trzeciej próbowano nowych stałówek; czwartej zaś obtłukiwano rogi i brzegi okładek z cierpliwością i dokładnością godną lepszej sprawy⁹¹. Ponadto czytelnicy pozostawiali w książkach swoje uwagi – na okładkach, stronach tytułowych lub bezpośrednio w tekście, np.: „bardzo ładna”, „śliczna”, „niemądra i głupia”, „patrz strona dwudziesta”, „Jesteś osioł”⁹².

Podsumowanie

ZZPK przywiązywał duże znaczenie do samokształcenia i dokształcania swoich członków, wykorzystując do tego słowo drukowane. Świadczy o tym działalność kulturalno-oświatowa i edukacyjna prowadzona przez Związek wśród swoich członków. Od licznych odczytów i spotkań dotyczących księgarstwa prowadzonych w trakcie związkowych spotkań, poprzez publikowanie na łamach „Księgarza” profesjonalnych tekstów związanych z pracą księgarską, aż po tworzenie i utrzymywanie związkowych biblioteczek i czytelni. Warto wspomnieć, że swoje księgozbiory organizowały także oddziały ZZPK. Po pierwszym ogólnym zebraniu Oddziału w Katowicach, w 1936 r., podjęto m.in. decyzję o utworzeniu własnej biblioteki i czytelni pism w lokalu związkowym⁹³. Podobnie wyglądało to w Oddziale w Poznaniu, gdzie jednym z punktów programu prac kulturalno-oświatowych zaplanowanych na 1937 r. było zorganizowanie własnej czytelni i biblioteki⁹⁴. Na początku 1938 r. w doniesieniach z prac Oddziału w Wilnie pojawiła się informacja, że jednym z planowanych działań było „zabrać się energicznie do stworzenia własnej biblioteki”⁹⁵.

Z zachowanych materiałów wynika, że najprężniej działał na rzecz utworzenia biblioteki Oddział w Poznaniu. W komunikacie z 29 X 1938 r. informowano o rozpoczęciu akcji gromadzenia nowości wydawniczych do biblioteki. Na apel odpowiedziały i zadeklarowały przysyłanie nowości następujące firmy: St. Dippel, „Książnica-Atlas”, Dom Książki Polskiej, M. Arct, „Nasza Księgarnia” i Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie⁹⁶. W tym samym roku 15 nowości

91 F.P., *Kilka słów o naszej...*, s. 7.

92 Tamże.

93 Katowice, „Księgarz” 1936, nr 4, s. 51–52.

94 *Życia kulturalno-naukowego Oddz. Poznańskiego*, „Księgarz” 1937, nr 6/7, s. 95–96.

95 *Oddział w Wilnie*, „Księgarz” 1938, nr 1, s. 14. Tego planu jednak nie wykonano, o czym świadczy zapis z 14 II 1939 r., kiedy to wybrano nowy zarząd tego Oddziału, dla którego jednym z pierwszych wyznaczonych celów, było urządzenie biblioteki. Zob. *Oddział Wileński*, „Księgarz” 1939, nr 3, s. 43–44.

96 *Oddział Poznański*, „Księgarz” 1938, nr 2, s. 36.

książkowych o wartości 120 zł przekazało na rzecz biblioteki Oddziału Wydawnictwo Polskie R. Wagnera⁹⁷. W kolejnych doniesieniach jako darczyńcy występowali: Księgarnia Uniwersytecka z Poznania, Gebethner i Wolff, Zarząd Główny ZZPK, „Książnica-Atlas”, Magistrat m. Wilna, Księgarnia Z. Gustowski i M. Wojciechowski⁹⁸. Podobne informacje docierały z Oddziału w 1939 r.⁹⁹ W jednym ze sprawozdań Oddziału w Poznaniu z 1939 r. poinformowano o darach książkowych i dwóch mapach, których wartość wynosiła 240 zł¹⁰⁰. Członkowie Oddziału dzięki darom, mogli liczyć także na dostęp do czasopism. Towarzystwo Czytelni Ludowych ofiarowało bezpłatnie do czytelni Oddziału czasopismo „Przegląd Oświatowy”¹⁰¹. Oddział uzyskał także bezpłatny abonament następujących czasopism: „Przewodnik Katolicki”, „Tęcza”, „Kultura”, „Merkuriusz”, „Bibliotekarz”, „Przewodnik Oświatowy”, „Pracownik Kupiecki”. Czasopisma wyłożono w lokalu Związku i mogli z nich korzystać wszyscy członkowie Oddziału¹⁰². W informacji datowanej na 31 V 1939 r. pojawiła się wzmianka o dobrze rozwijającej się czytelni w Oddziale w Poznaniu¹⁰³.

Związek podejmował także działania w celu ułatwienia członkom dostępu do słowa drukowanego. Mogli liczyć na ulgi w opłatach za korzystanie z wypożyczalni organizowanych przy księgarniach. Przykładem była wypożyczalnia St. Dippla w Poznaniu w 1938 r. Od członków ZZPK nie pobierano kaucji i obniżono opłatę miesięczną za wypożyczanie z 2 zł na 1,50 zł. Należało jedynie okazać legitymację związkową¹⁰⁴. Pomocne w samokształceniu pracowników księgarskich było także oferowanie członkom Związku zakupu książek w promocyjnej cenie, np. w 1938 r. Oddział w Poznaniu zawiadamiał, że Księgarnia Wł. Wilaka zaoferowała Oddziałowi książkę Schrödera pt. *Druk książek i czasopism* (cena księgarska – 25 zł w oprawie), a członkowie ZZPK mogli ją nabyć za 12,50 zł (płatna w 12 ratach miesięcznych – pierwsza 1,50 zł)¹⁰⁵. ZZPK propagował także książkę wśród dzieci pracowników księgarskich. Przykładem

97 Tamże, s. 34.

98 *Oddział w Poznaniu*, „Księgarz” 1938, nr 8–9, s. 123; *Oddział w Poznaniu*, „Księgarz” 1938, nr 10, s. 141.

99 Tamtejsza biblioteka związkowa otrzymała dary książkowe od następujących wydawnictw: Wydawnictwo ZN im. Ossolińskich (Lwów) – dziewięć książek, Księgarnia Literacka (Warszawa) – dziewięć książek, Towarzystwo Wydawnicze (Warszawa) – jedna książka, a Wydawnictwo J. Przeworskiego zadeklarowało przysyłanie swoich nowości. Zob. *Oddział Poznański*, „Księgarz” 1939, nr 5, s. 80.

100 *Sprawozdanie Oddziału w Poznaniu*, „Księgarz” 1939, nr 8/9, s. 139–140.

101 *Oddział w Poznaniu*, „Księgarz” 1938, nr 8/9, s. 123.

102 *Oddział Poznański*, „Księgarz” 1939, nr 5, s. 80.

103 *Oddział Poznański*, „Księgarz” 1939, nr 6/7, s. 113.

104 *Oddział Poznański*, „Księgarz” 1938, nr 2, s. 35.

105 *Oddział w Poznaniu*, „Księgarz” 1938, nr 12, s. 174.

mogą być działania Komisji Kulturalno-Oświatowej Oddziału w Warszawie, która urządziła 6 I 1939 r. choinkę dla dzieci pracowników księgarskich, a firmy księgarskie nadesłały bezpłatnie książki jako prezenty dla dzieci¹⁰⁶.

Należy zwrócić uwagę, że związkowcy starali się także wspomagać biblioteki funkcjonujące na terenie ich działania. Przykładem może być akcja Oddziału w Wilnie. W sprawozdaniu z balu pracowników księgarskich, który odbył się w Wilnie w 1924 r., znaleźć można informację o przekazaniu zebranych funduszy w wysokości 50 000 000 Mk., na rzecz czytelnicy publicznej im. Tomasza Zana w Wilnie¹⁰⁷.

Analizowana biblioteka była typowym przykładem biblioteki związkowej działającej w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Dysponowała księgozbiorem liczącym około 5,5 tysiąca tomów, jej lokal zorganizowany był w siedzibie związku, a finanse pochodziły głównie ze składek członkowskich. Gromadzenie opierało się w znacznym stopniu na darach, a czytelnikami i prowadzącymi bibliotekę byli członkowie ZZPK. Mimo trudności finansowych i organizacyjnych biblioteka odegrała ważną rolę w działaniach kulturalno-oświatowych Związku. Skromna baza źródłowa uniemożliwiła weryfikację danych zamieszczonych w tekstach opublikowanych na łamach „Księgarza” i nie pozwoliła na szczegółowe omówienie działalności biblioteki ZZPK. Wspomniane w podsumowaniu działania ukazujące szerzej rolę książki w życiu członków Związku, m.in. inicjatywy oddziałów ZZPK, zasługują na odrębny artykuł.

Bibliografia:

- Archiwum Stowarzyszenia Księgarzy Polskich (Warszawa), Kartoteka Księgarzy.
Biblioteka, „Księgarz” 1920, nr 3, s. 12.
Biblioteka pracowników firmy Gebethner i Wolff, „Księgarz” 1936, nr 2, s. 26.
Biblioteka Zawodowa Związku, „Przegląd Księgarski” 1928, nr 43, s. 678.
Biblioteka Związku, „Księgarz” 1923, nr 5–12, s. 29.
Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne, Warszawa 1932.
Biblioteki związków zawodowych pracowników umysłowych w świetle ankiety IOP, Warszawa 1937.

106 *Oddział Warszawski*, „Księgarz” 1939, nr 1, s. 9–10. Były to: M. Arct – 15 książek, Biblioteka Polska – 12, Gebethner i Wolff – dziesięć, Główna Księgarnia Wojskowa – cztery, „Książnica-Atlas” – dziesięć, Księgarnia Literacka – 26, Księgarnia św. Wojciecha – dziesięć, J. Przeworski – sześć, „Rój” – trzy, Towarzystwo Wydawnicze J. Mortkowicz – osiem, R. Wegner – dziesięć.

107 *Koło Wileńskie*, „Księgarz” 1924, nr 1, s. 21–22.

- Chamera-Nowak A., *Biblioteki związków zawodowych w latach 50. XX wieku*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2018, t. 12, s. 327–343.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie. Biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości. W ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2, N–Ż, Warszawa 1927.
- Do biblioteki Oddz. Warsz. PZZ Pr. Ks., „Księgarz” 1922, nr 3(7), s. 19.
- F.P., *Kilka słów o naszej bibliotece*, „Księgarz” 1922, nr 3(7), s. 5–8.
- Gaca-Dąbrowska Z., *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*, Warszawa 2007.
- Hryniewicz Z., *Działalność biblioteczna Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych w latach 1918–1939*, [w:] *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, t. 2, *Ludzie i organizacje (1882–1939)*, Warszawa 1984, s. 92–141.
- Karkowski B., *Początki działalności Kasy Przechodności i Pomocy Warszawskich Pomocników Księgarskich*, „Księgarz” 1974, nr 4, s. 55–58.
- Kasa Przechodności i Pomocy Warszawskich Pomocników Księg.*, „Przegląd Księgarski” 1918/1919, nr 8, s. 202.
- Katalog książek beletrystycznych z roku 1927 i 1928 znajdujących się w wypożyczalni przy Stowarzyszeniu Pracowników Księgarskich Sp. z o.o. w Warszawie*, Warszawa [1928].
- Katowice, „Księgarz” 1936, nr 4, s. 51–52.
- Klukowski B., *Księgarstwo i zawód księgarza w Polsce. Publikacja przygotowana z okazji stulecia powstania Związku Księgarzy Polskich*, Warszawa 2008.
- Kłossowski A., *Tradycje polskich organizacji księgarskich*, Warszawa 1984.
- Koło Wileńskie, „Księgarz” 1924, nr 1, s. 21–22.
- Nieco o naszej bibliotece Związkowej*, „Księgarz” 1925, nr 2, s. 27.
- Oddział Poznański, „Księgarz” 1938, nr 2, s. 34–36.
- Oddział Poznański, „Księgarz” 1939, nr 5, s. 79–80.
- Oddział Poznański, „Księgarz” 1939, nr 6/7, s. 113.
- Oddział w Poznaniu, „Księgarz” 1938, nr 8/9, s. 123–124.
- Oddział w Poznaniu, „Księgarz” 1938, nr 10, s. 140–141.
- Oddział w Poznaniu, „Księgarz” 1938, nr 12, s. 173–174.
- Oddział w Wilnie, „Księgarz” 1938, nr 1, s. 14.
- Oddział Warszawski, „Księgarz” 1939, nr 1, s. 9–11.
- Oddział Wileński, „Księgarz” 1939, nr 3, s. 42–44.
- Ofiary, „Księgarz” 1924, nr 1, s. 22.
- Ofiarność kolegów, „Księgarz” 1925, nr 4, s. 24.
- Olczak-Kardas M., „Księgarz”. *Adnotowana bibliografia zawartości. 1919–1927 1936–1939*, Kielce 2024.
- Olczak-Kardas M., *Wydawnictwa poradnikowe źródłem wiedzy zawodowej pracowników księgarskich w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między po-*

- działami a wspólnotą*. 3, pod red. J. Dzieniakowskiej i M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, s. 307–321.
- Oplata biblioteczna*, „Księgarz” 1924, nr 2, s. 30.
- Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich, na podstawie swojskich i obcych źródeł opracowany*, pod red. T. Paprockiego, Warszawa 1896.
- Pożyteczna działalność*, „Księgarz” 1925, nr 1, s. 26–27.
- Przykład godny naśladowania*, „Księgarz” 1938, nr 4, s. 67.
- Remerowa K., *Książka w Warszawie 1918–1939*, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, z. 2, Warszawa 1970, s. 205–226.
- Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. 2, 1918–1944, cz. 1, *Do 1929*, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1980.
- Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. 2, 1918–1944, cz. 2, 1929–1944, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1981.
- Rudniański S., *Samokształcenie pracownika księgarskiego. Organizacja czasu, umiejętność wyboru literatury, technika praktycznego zapoznania się z książką, propaganda książki*, Warszawa 1938.
- Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1986.
- Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 3*, pod red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010.
- Sprawozdanie Oddziału w Poznaniu*, „Księgarz” 1939, nr 8/9, s. 138–140.
- Sprawozdanie Oddziału w Warszawie*, „Księgarz” 1939, nr 8/9, s. 140.
- Sprawozdanie z Ogólnego Dorocznego Zebrania Oddziału Warszawskiego PZZPr. Księg. odbytego w dn. 10 marca 1923*, „Księgarz” 1923, nr 3/4, s. 66–67.
- Sprawozdanie Zarządu Głównego ZKP z działalności Związku w r. 1929/30*, „Przegląd Księgarski” 1930, nr 24, s. 319–329.
- Statut Powszechnego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Księgarz” 1923, nr 2 (9), s. 35–37.
- Statut Związku Polskich Pracowników Księgarskich*, Warszawa 1919, s. 4, [online] https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/39878/edition/35197/content?format_id=2 [dostęp 24.03.2025].
- Statut Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w Polsce*, Warszawa 1936.
- Stowarzyszenie Pracowników Księgarskich, sp. z ogr. odp.*, „Księgarz” 1922, nr 1(5), s. 16–17.
- [Stowarzyszenie Pracowników Księgarskich, Warszawa], „Księgarz” 1936, nr 6/7, s. 92.
- Szczegodzińska L., *Z dziejów bibliotek związkowych*, „Kultura i Życie” 1976, nr 7/8, s. 7–9.
- Tadeusiewicz H., Treichel I., *Straty osobowe księgarstwa polskiego w latach 1939–1945*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1993, nr 4, s. 3–78.

- Tarkowski S., *Co powinien czytać pracownik księgarski? Nieporozumienie czy premedytacja?*, „Księgarz” 1939, nr 8/9, s. 127–129.
- Ważniejsze uchwały Zarządu Związku*, „Księgarz” 1925, nr 1, s. 25.
- Wydzierżawienie biblioteki*, „Księgarz” 1927, nr 1(27), s. 27–28.
- Z działalności naszej biblioteki Związkowej*, „Księgarz” 1925, nr 1, s. 27–28.
- Z naszej Biblioteki*, „Księgarz” 1926, nr 1(26), s. 39.
- Z życia kulturalno-naukowego Oddz. Poznańskiego*, „Księgarz” 1937, nr 6/7, s. 95–96.
- Zabawa księgarska*, „Księgarz” 1923, nr 1, s. 12.
- Zamiary w Zarządzie Związku*, „Księgarz” 1919, nr 2, s. 14–15.
- Zebranie członków Kasy PiPWPk*, „Księgarz” 1919, nr 1, s. 9–10.
- Zebranie ogólne Oddziału Warszawskiego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich*, „Księgarz” 1923, nr 2, s. 38.

